

Juzė Jurkonienė – šimtmetis *Druskininkų dainų* balsas

GRAŽINA KADŽYTĖ

Lietuvos bibliotekų tautosakos lentynose šalia straipsnių rinkinių, monografijų, teminių publikacijų ir kitokio pobūdžio leidinių rikiuojasi graži eilutė knygų, skirtų vieno pateikėjo gyvenimui ir kūrybai: *Oi, tu kregždele* (Anelės Čepukienės, 1973), *Čiulba ulba sakalas* (Petro Zalansko, 1983, 2008), *Atbėga elnias devyniaragis* (Rožės Sabaliauskienės, 1986), *Linelius roviau, dainavau* (Onos Bluzmienės, 1990), *Ankstų rytų rytelį* (Anelės Karmonienės, 1995), *Vai tu, rugeli* (Adelės Kazlauskienės, 2003), *Gili gili upelė* (Agotės Žuraulienės, 2005), *Tetirvins subilda* (Emilijos Brajinskienės, 2006) ir kiti.

Tarp jų, kaskart vis gražiau, spalvingiau apipavidalinamų, pastaruoju metu papildytų kompaktinėmis plokštelėmis, atrodytų, tarsi ir primiršta visų pirmtakė, dabar, beje, retai kur ir berandama, 1972 m. pasirodžiusi knyga *Druskininkų*

dainos, kurios, deja, nei sudarytojas kalbininkas Juozas Balčikonis (1885–1969), nei jo bendraautorė, dzūkų dainininkė Juzė Jurkonienė (1910–1972) nesulaukė. Išleista 3000 egzempliorių tiražu (dabar jis atrodytų įspūdingas, o tuomet geros literatūros ištroškusiai kultūrinei visuomenei tebuvo lašas dykumoje), ji greitai išnyko iš knygynų, nepateko į visas bibliotekas ir visų folkloro mėgėjų namų knygynėlius. Tuo metu recenzavęs ką tik pasirodžiusią knygą redaktorius Aleksandras Žirgulyš gražiai pristatė jos autorių ir jo surastą tautosakos pateikėją:

Tai ilgametis ir paskutinis prof. Juozo Balčikonio darbas. Juo įžymus mūsų kalbininkas pratęsia lingvistinę tradiciją lietuvių tautosakos rinkimo istorijoje. XIX a. ir XX a. pradžios kalbininkams lietuvių liaudies daina buvo gražios ir senos kalbos pavyzdys. Ne vienas duoklė jai atidavė. Mūsų liaudies kūryba domėjosi užsienio kalbininkai – A. Šleicheris, F. Fortunatovas, A. Leskynas, F. K. Brugmanas, savieji – J. Jablonskis, K. Būga... Pastarieji tautosakoje ieškojo ne tik kalbos grožio, bet ir taisyklingumo: ja grindė ir iliustravo mūsų kalbos dėsnius.

J. Balčikonis šiuo tarpu užsklendžia kalbininkų tautosakininkų grandinę. Domėjimusi liaudies daina jis eina drauge su ankstyvesniais kalbininkais, bet dainos traktavimu nuo jų skiriasi. Jo rinkinys – tai ne atsitiktiniai kokio praeinančio tautosakininko užrašai. Jis kilęs iš ilgoko bendravimo su liaudies daina ir dainininkais. Vasarodamas Druskininkuose, 1952 m. profesorius sutiko netoliese lobingą dainininkę Juzę Jurkonienę (g. 1910 m.), kuri mokėjo kelis šimtus liaudies dainų, ir tai senųjų dainų nykimo periode. Jos dainose dar buvo senosios kūrybos kvapo. Profesorius ją lankė, su ja susiartinio, perprato jos interesus, ir ta atidarė „dainų skrynelę“. Iš abiejų pusių būta pasitikėjimo ir nuoširdumo.¹

Taigi knygos atsiradimo istorija mus gali nukelti į kone šešiasdešimties metų senumo dienas – 1952-ųjų vasarą, kai Mizarų kaimo vaikai (dabar jau garbaus amžiaus dzūkai) valtele, kilnojusia Druskininkų kurorto poilsiautojus, ieškančius ramesnio bendravimo su nuostabia Dzūkijos gamta ir kaimo žmonėmis, perkėlė kalbininką profesorių J. Balčikonį, berankiojantį dzūkų, šiuo atveju – lokaliuos Druskininkų tarmės, kalbos perliukus. Sužinoję svečio interesus, kaimiečiai netruko nurodyti Jurkonių sodybą, nes, pasak kaimynų, „Jurkoniai ne tiek duona, kiek daina sotūs“². Jų akimis žiūrint, Jurkonienė buvusi savotiškai išdidi, nepraktiška, nuo kasdienių darbų ir rūpesčių mėginanti pasislėpti svajonių pasaulyje. Tai vėliau savo pasakojimais patvirtino ir iš penkių vaikų buvusi vienintelė dukterė Julija. Ji prisimena, kad mama nemėgusi virti valgyti ar anūkų saugoti, tačiau atsimindavusi visų gimimo dienas, o puikių žydinčių gėlių priaugindavusi tiek

1 Aleksandras Žirgulyš. Dzūkų dainos, *Pergalė*, 1973, Nr. 3, p. 165–167.

2 E. Sidaravičiūtė. Dzūkų dainos, *Raudonoji vėliava*, 1973, birž. 28.

vasarą, tiek žiemą. Jautrus muzikinei raiškai ir motinos atminimu gražiai besirūpinantis sūnus Pranas su šviesiu grauduliu pasakoja, kaip jiems, vaikams, įsiminęs motinos dainavimas ir raudojimas vienu metu; mat, užklausta kodėl, net piktokai atsigindavusi: ne jums suprasti...

Dabar, iš šimto metų perspektyvos, skaitant dainininkės autobiografiją, pridant kitų žmonių pastebėjimų, atsižvelgiant į istorines aplinkybes, jau gali susiklostyti tam tikra samprata apie žmonių likimus praėjusių šimtmečių istorijos pervartose.

Juzė (kaime taip vadinta, taip dabar visur ir pristatoma, o bažnyčios gimimo įrašų knygoje, be abejonės, Juzefa) gimė 1910 m. gruodžio 31 d. Marijos ir Vincento Ptakauskų šeimoje, Leipalingio parapijos Veršių kaime. Beje, šis kaimas irgi savotiškai įdomus ir kada nors jį būtų verta aptarti kaip Dzūkijos senosios dainų dvasios vieną iš stipriausių atsparų. Iki šiol iš jo tebesklinda senosios melodijos, perdainuojamos čia gimusios mokytojos dainininkės Marijos Vidūnaitės-Grėbliūnienės ir jos draugių iš Ricielių kaimo folkloro ansamblio „Nendrelė“, gausybė šio kaimo dainų surašyta, dainuojančių žmonių suminėta taip pat iš čia kilusios Leipalingio mokytojos Onos Alesiūtės-Bleizgienės ir jos mokinių tautosakos rinkiniuose.

Juzės tėvas, Vincentas Ptakauskas, buvęs mokytas: daraktorius, vargonininkas, kartkartėmis mokydavęs giedoti Leipalingio bažnyčios chorą, gerai smuikavęs, mokėjęs daug gražių oracijų. Labai panašu, kad kilęs iš bajorų giminės, atėjęs į Veršius Marijos Vidūnaitės užkuriu, taigi tam tikromis lemties užgaidomis turėjęs pasitenkinti paprasto kaimiečio ūkininko dalia, kuri jį vargu ar tenkino. Ko gero, mokydamas dukrą skaityti, dainuoti, įdėjo ir kitokio dvasios kraičio – troškimo kažko daugiau. Jei nebūtų anksti miręs, gal daug kas būtų susiklostę kitaip...

Motina, anot dainininkės, buvusi griežta (juk jai teko pagrindinė ūkio našta) ir, kaip ir visi Vidūnai, gražiai dainavusi. Taigi dainuodavo ir Juzė su mama ir močiute vargelius vargdamos. Ūgtelėjusi mergina giedojo Leipalingio bažnyčios chore – ten vargonauta tėvo, ir jai tai buvo labai svarbu. Chore ar vakarėliuose išgirdusi ką nors nauja, kaipmat išmokdavo. Prisimena, kaip patėviui išauginusi dvi eželes tabako ir už tai paprašiusi... sąsiuvinio dainoms užsirašyti.

Jauna, vos devyniolikos, ištekėjo į Mizarų kaimą, į tokį pat, o gal dar didesnę, vargą, tačiau, kaip ji pati apsakė savo pasirinkimą: „už Jurkonies Antano, taip pat didelio dzūkų dainininko, mokėjusio liaudies dainas ir pašvilpiniuoti“³. Sūnus Pranas pritaria, kad „aplinkiniai tėtį Antaną ir dabar prisimena kaip tą, „kuris gražiai švilpavo“. Jo švilpavimas pasižymėjo aukštomis natomis. Tai buvo tikras menas“⁴. Taigi susiėjo du menininkai, deja, ne žemdirbiai – mieliau mini kilnoję

.....

3 Juzės Jurkonienės autobiografija, kn.: *Aš išdainavau visas daineles: Pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus*, kn. 1, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1985, p. 321–323.

4 Audronė Vaitkutė. Profesionalus menas turi gyvuoti, *Lietuvos aidas*, 1998, birž. 23.

valtele žmones per Nemuną. Nemunas buvęs jų akių džiaugsmas, dvasios atgaiva. Nemunas ir padovanojo Juzei nekasdienės, kūrybinės laimės galimybę nors antroje gyvenimo pusėje. Tikrai vietos žmonėms nelengva buvo suprasti, kokie saitai susiejo garbų profesorių su šia, atrodytą, paprasta dzūkų šeima, ką išvelgė jisai šios, regis, paprastos sodietės nepaprastoje sieloje.

Taip pat Druskininkų apylinkių augintinis rašytojas Romas Sadauskas prisimena:

Gančarukai anuomet savo kieme [Druskininkuose, Čkalovo g. – G. K.] turėjo du medinius namukus. Viename iš jų, kur arčiau gatvės, ir apsisotojo garsusis kalbininkas. Kaip paprastai, dienas jis leido ramiai, netinginiaudamas, nesilepindamas jokiais kurorto linksmybėm. Tačiau Gančarukų namelis jam begyvenant neatrodė tylus. Duris varstė ir varstė žmonės, ieškodami profesoriaus. Tai buvo J. Balčikonio kolegos, mokiniai, šiaip kalba besidomintys piliečiai, vietos inteligentai. Su visais Balčikonis kalbėjosi vienodai, visus palydėdavo iki vartelių, paduodavo ranką. Bet keisčiausia buvo mums, greta gyvenusiems paaugliams, kad tų žmonių, su kuriais profesorius bendravo, tarpe pasirodė mūsų bendraklasio Prano Jurkonio motina. Su ja įžymusis kalbininkas, galima sakyti, ne tik bendravo, bet ir bičiuliausi – apsilankęs vasariniu baltos drobės kostiumu, palydėdavo ją kažki kur, net atkišęs ausį klausydavo, kai ta ką nors kalbėdavo, o sykį mūsų akivaizdoje profesorius Jurkonienę netgi pabučiavo į kaktą ir paglostė plaukus. Mes niekaip nesuvisuome, kam ta Jurkonienė profesoriumi reikalinga ir kuo ji geresnė už kitas moteris, kad ir už mūsų motinas...⁵

Gražiai juodviejų draugystę *Druskininkų dainų* rinkinio įžangoje apibūdina Leonardas Sauka:

Tikras atradimas profesoriumi buvo Juzė Jurkonienė iš Mizarų kaimo, su kuria susidūrė 1952 metų rudenį, o artimiau susipažino 1953 metais, vasarodamas Druskininkų apylinkėse. Toji pažintis nenutrūksta keliolika metų – vienas pas kitą daug kartų važinėja, susikaupę praleidžia ištisas valandas, abu vienodai stipriai įsipareigoję: dainininkė – iš užmaršties ūkų ištraukti vičvisas gražiausias dainas daineles ir suteikti joms tikrąjį skambesį, o profesorius – viską kuo atidžiau išklaudyti, nugirsti nepastebimus niuansus ir tiksliai rašto priemoneis sužymėti <...>.

Jūdviejų santykių neribojo siauras liaudies dainų rinkimo interesas, ir tarp jų nežiojėjo atstumas, kurį kartais padiktuoja nuogas mokslinis domėjimasis kaupiamu dalyku. J. Balčikonis, bendraudamas su dainininke, ne tik gėrėjosi jos kalbos ir tautosakos lobiais, bet ir buvo jai šiaip atidus, draugiškas. <...> Išsilavinimo, profesijos, gyvenimo būdo skirtumai nekludė jam visada būti artimam, ir saviškio teise jis galėjo pamokyti ar patarti, paprašyti, ko reikia. Jis lanko sergančią dainininkę, neša jai medaus, nuoširdžiai

5 Romas Sadauskas. Dainos nuo Druskininkų, *Literatūra ir menas*, 1973, vas. 10.

priima ją Vilniuje, rūpinasi pasitikdamas ir išlydėdamas. Tokiu nuoširdumu dvelkia ir naivios gudrybės, kaip mėtiniai saldainiai dainininkei „liežuviui patepti“, kurių kartais reikėdavo griebtis nedrąšos ledeliui ištirpdyti. Jo negalėjo iš pradžių nebūti; nemokyto žmogaus akimis žiūrint, atrodė, jog ir kalbėt nebepataikai – vis kiekvieno žodžio klausia, vis kažką rašo. Dainininkė išėjo savotišką kalbos mokyklą, subrendo jos dėmesys ištartam žodžiui. Kartu profesorius plečia jos ir namiškių kultūrinę orientaciją ir kitomis priemonėmis: jis nepraleidžia progos, nepadovanojęs dainų, pasakų knygos, žodyno ar kitokios literatūros, trokšdamas, kad ir vaikai turėtų širdžiai mielo peno.

...Profesorius domėjosi ir kitomis dainininkėmis, gyvenančiomis gretimuose kaimuose. Jis peržiūrėjo Druskininkų apylinkėse surinktos tautosakos rinkinius (K. Viščinio, D. Tertelio, universiteto studentų ir kt.) ir, pastebėjęs geresnę pateikėją, nuvykdavo pas ją į namus, užrašinėdavo dainas, tyrinėjo tarmę. Bet galop nusprendė, kad rinkinys bus viečiausias, jei Druskininkų apylinkėms atstovaus vienas dainingas šio krašto žmogus.⁶

Juolab kad didysis kalbininko, tarmės tyrinėtojo, kuriam itin rūpėjo žodžių turtingumas ir dermės, atradimas – Juzė Jurkonienė kaip retas kitas buvo imli tekstams. Nueinanti ji karvių ganyti su senutėmis, kurios dar senybinių, primirštų giesmių pagieda, jas tuoj – į atminties kraitelę. Jaunimo vakarėliuose uždainuos kas nors iš kariuomenės ar mokslų mieste atsinešęs naujų dainų – Juzei bepigū, net jei ir nėra kaip užsirašyti. Jai užtenka kartą išgirsti, o dainos prie dainų šliejasi rasdamos sau vietos tarp daugybės mokėtų. Tad nereikia stebėtis, kodėl recenzentė muzikologė Laima Burksaitienė jos repertuare randa ir aukštaitiškų melodijų atbalsių, pastebi ir kitų regionų dainavimo tradicijų įtaką⁷.

Sutiktą „lobingą“ dainininkę profesorius netrunka išgarsinti – Mizarų kaimą ima lankyti ir kiti kalbininkai, folkloristai, muzikologai. Ji pati, pakviesta į Vilnių, dainuoja Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Iš tos viešnagės Lietuvių tautosakos rankraštyne liko rinkinys LTR 2917 – 1953 metų gruodį Broniaus Uginčiaus užrašyti 192 dainų tekstai, 92 iš jų su šifruotomis melodijomis. 115 dainų į magnetofono juostas įrašė tuometinės Vilniaus valstybinės konservatorijos (dabar LMTA) studentai. Kaip mini redakcinėse *Druskininkų dainų* pastabose vienas iš užrašiusiųjų, muzikologas Jonas Bruveris, kai kurios melodijos buvusios užrašytos net po kelis kartus, nes dainininkė, kartodama dainas, neretai melodijas šiek tiek pakeisdavusi. Ten pat nurodomas ir rinkinio numeris – KTR 97. Viena šio rinkinio daina, dainuota vaikams, „Kur tu buvai, kiškel mano“ buvo įtraukta į lietuvių folkloro antologijos plokštelę *Dzūkų dainos*⁸.

6 *Druskininkų dainos*, užrašė Juozas Balčikonis, Vilnius, 1972, p. 3–8.

7 Laima Burksaitienė. Kaip skambėjo Druskininkų dainos?, *Kultūros barai*, 1973, Nr. 4.

8 *Dzūkų dainos*: [1965–1970 m. įrašai], parengė Genovaitė Četkauskaitė, [atlieka kaimo dainininkai], Vilnius, 1974; žr. Vaikų dainos, 54. „Kur tu buvai, kiškel mano“, [dainuoja] Juzė Jurkonienė, 59 m., iš Mizarų k., Varėnos r.

Kartą susipažinę, dažnai svečiuodavosi Mizarų kaime kalbininkai Vladas ir Elena Grinaveckiai, kurių šeimos archyve saugoma užrašyta dainininkės autobiografija ir atsiminimai apie profesorių J. Balčikonį. E. Grinaveckienė parengė Jurkonienės autobiografiją knygai *Aš išdainavau visas daineles*. Tai – pačios atlikėjos santykis su daina. Tekstai apie J. Balčikonį dar laukia savo valandos, todėl tikėtina, kad, kalbininkams rengiant jo raštus, bus surankioti ir tokie mokslinių bei asmeninių archyvų pabiručiai.

Mikalojaus Konstantino Čiurlionio išvaikščioti takai, jo liaudies dainų užrašymo ir harmonizavimo *bareliai* ne vieną vasarą į Mizarus buvo atvedę ir muzikų Landsbergių šeimyną. Jurkonienės repertuare taip pat mėgstamos ir knygoje į pirmas gretas išvedamos šio krašto tautosakos pripažinimo istoriją reprezentuojančių rugiapjūtės dainų net keletas variacijų: „Gaši baralių“, „Bėkit, baraliai“, „Oi, mažas žamas karklialio krūmelis“.

Darbo ir kalendorinių dainų nebe tiek jau daug: šimtmetis kitas, darbai kitokie, kalendorius kitaip skaičiuojamas. Tačiau vestuvinių, šeimos, jaunimo, meilės dainų – rieškutėmis neišsėmsi, nes žmogaus buvimo tarp mylimų ir mylinčių, dvasinio bendrumo poreikis amžinas. Kaip į gyvenimą, taip ir į dainų kraitį ateina literatūrinės kilmės dainos, baladės, kurių ne viena sukelia folkloristų nuostabą, pavyzdžiui, „Turėj anyta vienų marteļi“, pridėjus žentelio liniją, išringuota į 46 posmus... Kiek čia nugirsto atneštinio, kiek čia pačios dainininkės improvizacijos? Taip sulasiotos ir sustyguotos 267 dainos. Daugumą jų galima aptikti visos Dzūkijos tautosakos pateikėjų dainų skrynelėse. Jų rasi perėjusių į XIX a. folklorinių bendrijų jaunimo koncertines programas ir vakarones patiems sau, kasdienius pasidainavimus. Yra ir tokių, kurios bemaž negirdėtos, nes iš kitų retai kada užrašytos...

Todėl 2010 metais, minint dainininkės Juzės Jurkonienės 100-ąsias gimimo metines, buvo puiki proga atrakinti senokai bedarinėtą dainų skrynelę. Tai daryta iš tiesų nuoširdžiai.

Gegužės 7 dieną Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, Kauno tautinės kultūros centras (KTKC) ir vietos Dzūkų bendrija pakvietė į vakarą-koncertą, skirtą Motinos dienai, „Vai pakelėje zerkolinė karčmelė“ iš ciklo „Dzūkijos liaudies talentai“. Juzės Jurkonienės dainas dainavo P. Jurkonio vadovaujamas vokalinis ansamblis „Židinys“; Dzūkijos kaimuose užrašytu repertuaru taip pat prisidėjo KTKC ansamblis „Ratilėlis“ (vadovė Alvyda Česienė). Vakaraž vedė etnologė Laura Lukenskienė.

Spalio 7 dieną Vilniaus mokytojų namų svetainėje tokiam pat paminėjimui susirinko Vilniaus dzūkai ir kiti folkloro gerbėjai. Vakaraž pradėjusi Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatė dainininkė Veronika Povilionienė, kurios pamotėlė kadaise gražiai bendravusi su Jurkoniene, prisiminė nuostabias senosios Dzūkijos moteris, dainuodama iš knygos ir iš savosios patirties nepraleido progos paaiškinti subtilių lokaliųjų dzūkiškojo dainavimo ypatybių, jų įvairovės. Tokią Veronikos

pamoką labai vaizdžiai papildė Vilniaus mokytojų namų folkloro ansamblio „Vilniaus dzūkuliai“ (vadovas Algirdas Matijoška) sudainuotos kelios dainos iš įvairių Dzūkijos vietovių. Įdomu buvo klausytis muzikologo profesoriaus J. Bruverio, iš to paties Mizarų kaimo kilusios, savo kurtoje Lietuvos televizijos laidoje kadaise pristačiusios dzūkų dainininkę Lietuvai Birutės Bražinskaitės prisiminimų. Vakaro vedėja etnologė Gražina Kadžytė, trumpai aptarusi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyne saugomus rankraščius, buvo tikra, kad niekas kitas geriau neapsakys šimtamečio jubiliatės gyvenimo, kaip jos sūnus – chorvedys, pedagogas Pranas Jurkonis. Jo nuoširdžiu, vaizdingu pasakojimu ir kartu atvykusio Kauno vokalinio ansamblio „Židinys“ dainomis ir baigėsi šis vakaras.

Dar kartą, lapkričio 19 dieną, Druskininkų miesto muziejuje Juzės Jurkonienės 100-metis paminėtas to paties ištikimųjų kauniečių pulkelio, šiltai bendraujant su vakaro vedėja, etnomuzikologe Nijole Noreikaite, Leipalingio kraštotyryninke Ona Bleizgiene, papasakojusia šiltų prisiminimų apie kaimynystės saitus, Mizarų kaimo bendruomenės, nuolat rengiančios vasaros šventes savo šviesuoliams pagerbti, atstovais, kitais Druskininkų krašto žmonėmis, kurių daugelis dar mena ir dainininkę, ir jos iškilus svečius. Vėl skambėjo tos pačios dainos, kurias traukė Druskininkų miesto folkloro ansambliai „Racilukai“ ir „Stadalėlė“.

Visiems renginiams, bendradarbiaujant su Instituto Tautosakos archyvo skyriumi, buvo parengti informaciniai lankstinukai su akademiko L. Saukos pagal jo paties tekstus parengtu pristatomuoju žodžiu ir P. Jurkonio asmeninio archyvo nuotraukomis, atskleidžiančiomis kuklaus Dzūkijos kampelio gamtos ir žmonių grožį.

Jubiliejų minėjimai yra tik tam tikros gairės jau nepabaigiamuose gyvenimuose – dainininkės ir jos dėka gimusios knygos, kurios vienintelis egzempliorius LLTI mokslinėje bibliotekoje iki šiol neturi kada pailsėti – eina iš rankų į rankas, nes mokslininkų darbuose, įvairiškai apmąstant folkloro paveldą, tarp kitų garsių tautosakos pateikėjų nuolatos minimas ir Juzės Jurkonienės vardas, aptariamasis jos gyvenimo ir saviraiškos patirtys⁹.

9 Leonardas Sauka. Apie tautosakos atlikimą ir atlikėjus svetur ir Lietuvoje, *Tautosakos darbai*, 2005, [t.] XXII (XXIX), p. 23–42; Vilma Daugirdaitė. Žvilgsnis į liaudies dainininką, kaip lietuvių folkloristikos objektą, *Tautosakos darbai*, 2005, [t.] XXII (XXIX), p. 43–57; Vilma Daugirdaitė. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose, *Tautosakos darbai*, 2006, [t.] XXXII, p. 214–224; Giedrė Šmitienė. Subjektyvumo klausimas, tiriant folklorą, *Tautosakos darbai*, 2009, [t.] XXXVI, p. 83–100; Giedrė Šmitienė. Dainavimas kaip terpė ir buvimo būdas, *Tautosakos darbai*, 2010, [t.] XXXIX, p. 80–100.